TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Réger Zita (1944-2001)

Zita egy eredetileg filológusnak, sőt klasszika-filológusnak készülő, görögül és latinul is kiválóan tudó nyelvész volt, aki az 1970-es években vált a magyar gyermeknyelvi és szociolingvisztikai kutatás vezető szereplőjévé. Én először Pap Máriától, nyelvészeti szintaxis és szociolingvisztikai szemináriumaink vezetőjétől hallottam róla, mint egy kiváló, a cigány nyelvelsajátítással (akkor még nem lovárinak mondtuk) foglalkozó kutatóról. Zita mint romanista és elkötelezett szegénységpárti katolikus, először a cigány gyermekek nyelvelsajátításával kezdett el foglalkozni. Magyar közegben elsőként használt nyelvelsajátítási vizsgálatokban kísérleti módszereket és antropológiai céllal készített videofelvételeket.

Zita antropológiai nyelvészeti alapvetése ezekben a munkáiban annak hangsúlyozása volt, hogy cigány közegben a nyelvelsajátítás, valamint a nyelvi rendszer megértéséhez alapvetően más antropológiai elveket kell használnunk. Egy teljességében orális kultúra megértése speciális felkészültséget igényel. Zita elemzésében a cigány nyelveket beszélő közösségek világa egy más szociológiai közeget alkot, ahol a közegalkotás révén a kontroll sokkal orálisabb jellegű, sokkal élőbb interakciós hagyományokon alapul, mint azt a polgári, „könyves" családoknál megfigyelhető szocializáció mutatja. A nyelvi szocializáció antropológiai alapvetését fejti ki 1990-ben megjelent Utak a nyelvhez című könyve, mely máig elismert forrás (http://www.nytud.hu/utak_a_nyelvhez/utak_reger.pdf). Ezzel párhuzamosan Zita először kezdte a cigány–magyar kétnyelvűséget a kor bevett kísérleti módszereivel vizsgálni. Jean Berko Gleason, a magyar származású bosztoni kutató híres WUG-próbájának adaptációjaként kíváncsi volt arra, hogy lovári–magyar kétnyelvű gyerekek hogyan hibáznak a *ló – lovak*, a *hó – havas*, *kenyér – kenyeret* típusú főnevek elsajátításánál. A korban uralkodó elmélet szerint, a túláltalánosítás révén, az egynyelvű, 3-4 éves magyar gyerekek az általános szabály kiemelése révén sokszor hibáznak (*lót, kenyért* stb.). Zita arra mutatott rá a kétnyelvű gyerekeknél, hogy ők 1–1,5 évvel elmaradva, de ugyanazokat a szabályszerűségeket mutatják. Magyarul és idegen nyelven is megjelent dolgozata az egyik első olyan munka volt, mely arra utalt, hogy az első és a második nyelv elsajátítása még extrém hátrányos helyzetben is egyetemes törvényszerűségeket mutat. Ezzel az ő eredeti antropológiai ihletését mintegy beillesztette az akkoriban uralkodó generatív nyelvészeti mintába, amely mindenhol egyetemes nyelvi és gondolkodási kereteket keres.

Zita azután kandidátusi értekezésében a hatvanas-hetvenes évek nagy vitákkal kísért problémáját, az u t á n z á s kérdését elemezte új módon, nagy longitudinális fejlődési anyagokat használva. E területen az úttörő Roger Brown volt a Harvard Egyetemen, aki 3 gyermeknél kéthetenkénti magnetofon-felvételeken, illetve videofelvételeken kapott nyelvi anyagok, korpuszok szisztematikus elemzésével vizsgálta a nyelvtani fejlődést. Zita hasonló korpuszelemzéssel arra volt kíváncsi, hogyan is megy végbe az utánzás a felnőtt és a gyermek közötti valódi dialogikus folyamatokban. A generatív nyelvészet hangsúlya

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.321

a korban az volt, hogy a felnőttől irányuló mintázatok utánzása a gyereknél nem használható magyarázó elvként a nyelvelsajátításban, hiszen a gyerek sok olyan formát is mond, mint például a *kenyért, lót*, *lábtyű, kicsukom,* melyeket nem utánzással tanul a felnőttől. Zita saját unokaöccse fevételein dolgozva ennél finomabb elemzésekre volt kíváncsi. Azt tárta fel, a nemzetközi irodalomban is elsőként, hogy az utánzás korántsem olyan passzív folyamat, mint azt az új kognitív gyermeknyelvi kutatás feltételezte, szembeállítva az utánzást a nyelvtanépítéssel. Az utánzás maga aktív folyamat. A gyermek mindig azokat a struktúrákat és elemeket utánozza, amelyek saját rendszerében még nem stabilizálódtak. Ha egy új szót hall a felnőttől, akkor azt gyakran fogja utánozni. Ugyanakkor, ha saját spontán beszédében az adott szó már elég gyakorivá válik, akkor az utánzás lecsökken. Az utánzás tehát, mondta Réger, valójában egy kifinomult kognitív eszköz, amelyet a gyermek adaptívan alkalmaz a rendszer elemeinek stabilizálására. Ezzel az 1980-as években elővételezte az utánzásnak azt az aktív felfogását, amelyet azután MELTZOFF, valamint GERGELY és CSIBRA mint általános aktív tanulási elvet fognak előtérbe állítani.

Zita mint gyermeknyelvész is megmaradt rendkívül precíz, körülményes és lassú filológusnak. Unokaöccse 1-3 év közötti beszédének átírásával még akkor is foglalkozott, amikor 1990-ben az ő szervezésében, GERGELY GYÖRGY és jómagam kvázi elnöki asszisztálása mellett a Budapesten tartott gyermeknyelvi konferencián szerepelt. Zita annak az unokaöccsének a 2-4 éves kori beszédéről tartotta nagysikerű előadását, aki a konferencia megnyitóján mint késő tizenéves zongoratehetség Liszt és Chopin darabokat adott elő. Azonban a kisgyerekkori szövegek átiratának befejezésével a nagynéni még mindig adós maradt.

Zitával sok időt töltöttünk együtt a nemzetközi gyermeknyelvi mozgalom szervezése kapcsán. Az új, felszabadult Magyarország e tekintetben sok más kollégának keltette fel az érdeklődését. Angliából PAUL FLETCHER, Hollandiából pedig egy egész kutatócsoport volt kíváncsi a magyarokkal való együttműködés lehetőségeire. Wassenaarban, a holland Institute for Advanced Studies intézményében néhány hetes workshopot is szerveztünk holland–magyar együttműködésben. Akkoriban még elég rosszfiúk voltunk Gergely György és jómagam, akik Zitával részt vettünk az egész folyamat szervezésében. Az előző napi sörözésektől fulladozva próbáltunk vele lépést tartva kibiciklizni a Wassenaar melletti dűnékre, és Zita kétségbeesetten aggódott egészségünkért, mármint Gyuri és az én egészségemért. Sajnos az élet szomorú ténye, hogy ő távozott közülünk sokkal hamarabb.

Zita egy különleges lakásban élt férjével, a filozófus Szabó András Györggyel, aki elismert műgyűjtő volt. A Művész mozi feletti hagyományos pesti polgári lakásuk óriási modern magyar képgyűjteménnyel volt tele. Feleségemmel, Boross Ottiliával lenyűgözve néztük a képeket. Szabó András György elhunyta után Zita barátoknak eladta a képeket, amelyekből mi is vettünk párat. Néhány valóban baráti áron megvásárolt kép után Zita egyszer felhívott, hogy jöjjünk el még egyszer hozzá. Odaadott nekem egy Korga-képet, amelyen egy elmúlási jelenet látható, egy gyönyörű szőke nő, aki az egyik oldalon félpucéran látható dús keblével, a másik oldalon a kebel már mintegy anatómiai vázzá válik. Ez volt az egyik kedvenc képem. Nekem azért volt fontos ez a Korga-kép, mert gimnazista koromban, úgy 1963 körül, az egyik nálam kulturálisan sokkal tájékozottabb osztálytársam, Garai Feri figyelmeztetett arra, hogy a Filmmúzeummal szemben lévő Tanács körúti galériában Korga-kiállítás van. Ez volt az első modern magyar művészeti kiállítás, amit életemben láttam. Amikor Zitáéknál vendégeskedtem, mindig eldicsekedtem

azzal, hogy én tudom ám, hogy ki ez a Korga! Zita azt mondta, hogy Gyuri, elhunyt férje, emlékezett rá, milyen fontos volt nekem ez a Korga-kép, hadd adja nekem. Azóta is ott áll a kép a nappalinkban a zongora felett. A képek Zita örök emlékét adják családunknak.

Pléh Csaba
CEU Közép-európai Egyetem

Réger Zita halálának 25. évfordulójára*

„... mivel az igaz útat nem lelém”

A nyelv társadalmilag elfogadott gyakorlatainak elsajátítása és átadása a társas nyelvészet egyik kiemelt kutatási területe. Réger Zita (1944–2001) neve egybeforr a nyelvi szocializáció kutatásával: a nyelvi másság vizsgálatán keresztül a nyelvelsajátítás különböző rítusait az Utak a nyelvhez című, 1990-ben megjelent kötetében foglalta össze, amely ezzel a magyar szociolingvisztika megkerülhetetlen alapművévé vált. Munkássága – az uralkodó korszellemmel szemben minden típusú deficitértelmezést tagadva – a nyelvi szocializáció fogalmi tisztázásán túl a kulturális-szociális identitás és a nyelvhasználat összefüggéseire reflektált: a nemzetközi beszédetnográfia eredményei mellett a magyarországi cigány közösségek nyelvi gyakorlatait ismertette. Réger Zita 2001-ben bekövetkezett halála ezt a kiemelkedő életutat zárta le, mely a normarendszerek szociokulturális eltérését hangsúlyozta.

„A nyelv a szocializáció egy nagy ereje, valószínűleg a legnagyobb, ami létezik.”[1] Edward Sapir 1933-ban megjelent, Language című írásában így vélekedett a közösségbe való beilleszkedés eszközéről és céljáról. Ezt az erőt, a szocializációs folyamatok verbális forrásait kezdetben azonban paradox módon nem elemezték: az amerikai antropológiai tanulmányok az 1920-as évektől kezdve a társadalmi részvételhez szükséges készségek gyermeki és serdülőkori rítusait anélkül kutatták, hogy a nyelvi komponenseket bevonták volna. Fordulatot az 1960-as évek hoztak: a gumperzi beszélőközösség, a hymesi kommunikatív kompetencia és beszédetnográfia, a bernsteini kódok koncepciója a társas-kulturális tudás és a beszédesemények komplex kölcsönhatására irányították a figyelmet. Ez a fordulat, valamint az 1980-as évek beszédetnográfiai vizsgálatai a nyelvi szocializációs kutatások új paradigmáját indították el, melynek magyarországi képviselői – Pap Mária, Pléh Csaba és Réger Zita – az 1970-es évektől kezdve kutatták nyelvészeti aspektusból a nyelv és a társadalmi helyzet kapcsolatát. Elsőként Pap Mária és Pléh Csaba (1972) közösen végzett szociolingvisztikai felmérése a beszédprodukció spontaneitásán keresztül elemezte a nyelvhasználat és a társadalmi helyzet kapcsolatát hatéves gyermekeknél. Eredményeik megmutatták, hogy a nyelvhasználat

* Köszönettel tartozom Susan Galnak, aki Réger Zita 1997-ben készült önéletrajzát megosztotta velem, valamint a tanulmány lektorainak, akik értékes hozzászólásaikkal segítették munkámat.

[1] „Language is a great force of socialization, probably the greatest that exists” (Sapir 1933: 157; a fenti idézet saját fordítás – K. A.).

DOI: https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2026.3.323